

Kjønn, makt og rett. Samfunnsfaglige perspektiver på og i kvinneretten

Anne Hellum, Kristin Bergtora Sandvik og May-Len Skilbrei

13.1 Innledning

Likhet for loven er et rettslig grunnprinsipp. Selv om lovgivningen på papiret er lik for alle, gjør sosiale, økonomiske og kulturelle forskjeller mellom personer med ulikt kjønn og mellom individer av samme kjønn at retten virker ulikt, at man har ulik tilgang til retten og at retten skaper nye ulikheter. Industriarbeider Grzegorz og omsorgsarbeider Maria kan ha samme utdanningsnivå og arbeidstid, men ikke samme lønn. Samboerparet Jamie og Ole kommer ulikt ut pensjonsmessig fordi Jamie har jobbet deltid. Selv om de ifølge norsk rett har samme rett til skilsmisse, er det vanskeligere for Fatima enn Mohammed å få skilsmissen akseptert i storfamilien og det religiøse fellesskapet de tilhører. Hans Kristian kommer dårligere ut enn Natasha i barnefordelingssaker. Ekteparene Adam og Rosa, Benedicte og Imani, og Nelson og Kåre har ulike rettigheter til hjelp med å få barn – og til foreldreskapet til sine egne barn. Formålet med dette kapittelet er å gi deg som leser en grunnleggende forståelse av hvordan samspillet mellom ulike forståelser av kjønn og rettslige verdier påvirker fordeling av ressurser, plikter og rettigheter.

For å forstå hvordan grunnleggende rettsprinsipper – som retten til likhet, frihet og integritet – omsettes til praksis, skal vi se nærmere på forholdet mellom kjønn, makt og retten. Dette gjør vi i et kvinneverrettslig perspektiv. Mens andre kapitler i denne boken tar for seg hvordan et kvinne- eller kjønnsperspektiv kan hjelpe oss til å identifisere rettslige problemstillinger og foreta juridiske analyser, tar vi i dette kapitlet et annet grep: Vi bruker innsikter og tilnærminger fra rettssosiologi, rettsantropologi og kriminologi for å utforske og videreutvikle perspektiver i det tverrfaglige kvinneverrettsfaget som setter retten inn i en bredere samfunnsmessig sammenheng.¹ En innsikt i alle disse fagene er at retten samvirker med livet ellers, og det er et perspektiv vi trenger når vi skal forstå hvordan retten virker og kan virke i folks liv. Opprinnelig handlet kvinneverretten om å beskrive og vurdere retten fra ulike grupper kvinners perspektiv.² Kvinneverretten har utviklet seg til å handle om forholdet mellom kjønn, makt og retten i bredere forstand. Den bidrar til å skape en forståelse av hvordan kjønn påvirker rettens utvikling og håndheving. Dette gjør kvinneverretten gjennom å aktivt bruke empiriske studier som kan gi innsikt i rettens virkninger og peke på ting som ikke fungerer eller utvikle modeller for en mer rettferdig rettsorden.

Kjønn, makt og retten påvirker hverandre, både på legitime måter som er intenderte, og på illegitime og ikke-intenderte måter. Formell og legitim makt utøves gjennom retten, og retten er utformet for å kontrollere og motvirke illegitim makt.³ Samtidig betyr maktulikhet i samfunnet at ulike grupper har ulik mulighet til å påvirke lovgivningen og at rettslig praksis kan slå ut ulikt, slik som i eksemplene over.

Samfunnsvitenskapelige perspektiver på kjønn, makt og rett er viktig for jurister. En slik forståelse kan gi en bedre forståelse av retten i kontekst, og hjelper jurister med å reflektere over egen rolle og profesjonsmakt. Retten spiller en sentral rolle i det arbeidet politikere, sosiale bevegelser og andre samfunnsaktører, som virksomheter og arbeidstakere gjør for

1 Kapitlet bygger på forfatternes forskning og bakgrunn. De utvalgene vi gjør er naturligvis subjektive og ikke de eneste mulige perspektivene.

2 Tove Stang Dahl, «Kvinneverett som rettsvitenskap», i Tove Stang Dahl (red.), *Kvinneverett I*, Universitetsforlaget 1985, s. 29–38.

3 Inger-Johanne Sand, *Rett, samfunn og legitimitet*, Universitetsforlaget 2017.

å bekjempe vold, diskriminering og trakassering på grunnlag av kjønn, seksuell orientering og kjønnsidentitet eller samspillet mellom kjønn, etnisitet og nedsatt funksjonsevne på ulike livs- og samfunnsområder. I kraft av sin ekspertise og status har jurister derfor makt over hva som settes på agendaen og hvordan.⁴ Jurister bidrar ofte som eksperter i offentlige utredninger og i debatten om de kjønnsmessige konsekvensene av endringer i lovgivningen. De spiller en sentral rolle i ulike departementers lovgivningsarbeid og som rådgivere for organisasjoner som driver samfunnsdebatten, for eksempel Landsorganisasjonen (LO), Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), sivilsamfunnsorganisasjoner som Amnesty Norge og ulike kvinneorganisasjoner.

Dette kapitlet er organisert i tre deler. I neste del presenterer vi ulike metodiske og teoretiske grep som kan hjelpe oss i studiet av rettens kjønne virkninger. Deretter presenterer vi tre norske og anglo-amerikanske teoretiske bidrag med stor betydning for kvinnerettslige perspektiver i en norsk kontekst: Tove Stang Dahl, Carol Smart og Catharine MacKinnon. I den siste delen viser vi hvordan kjønnsperspektiver kan hjelpe oss å identifisere og forstå problemstillinger rundt arbeid, familieliv, kropp, seksualitet, rettshjelp og rettighetsinformasjon.

13.2 Metodiske og analytiske perspektiver

13.2.1 Empiri og teori

Da kvinneretten vokste fram som et eget fag, tok den i bruk empiriske kilder med et mål om å dokumentere kvinners problemer og behov og samtidig analysere negative konsekvenser av enkeltregler eller sammenhengen mellom ulike regler.⁵ Empirisk kunnskap ble dels brukt som dokumentasjon og dels som utgangspunkt for å utvikle en mer generell forståelse av retten, for eksempel teorien om den kjønnsnøytrale rettens kjønnsskjevne virkninger. Dette teoretiske rammeverket bygget ikke bare

4 Om juristenes egen makt, se Thomas Mathiesen, *Retten i samfunnet. En innføring i retts sosiologi*, 6. utgave, Pax Forlag 2011, s. 158–164.

5 Bruken av JURKs empiriske saksmateriale er beskrevet i Bjørk Gudmundsdottir Jonassen: «Juridisk rådgivning for alle kvinner – et praksisbasert kvinneperspektiv», kapittel 11 i denne boken.

på empiri, men trakk veksler på retts sosiologiens kritikk av idealet om likhet for loven samt feministisk rettsteori og feministisk rettsøkonomi.⁶ I dette kapitlet viser vi hvordan dagens tverrfaglige kvinneverett har utviklet seg i dialog med samfunnsvitenskapelige fag som retts sosiologi, rettsantropologi og kriminologi, hvor empiri ikke bare forstås som noe som dokumenterer status quo, men først og fremst er noe man tolker for å forstå videre sammenhenger.⁷

Samfunnsvitere setter opp problemstillinger som de søker å besvare gjennom empiriske studier.⁸ Slike studier kan enten være kvalitative, som innebærer at de er orientert mot å skape kunnskap om prosesser og meningssammenhenger, eller de kan være kvantitative, som betyr at de er orientert mot å skape kunnskap om omfang, sammensetning og samvirkning mellom ulike faktorer. De konkrete funnene som produseres gjennom slike metoder drøftes så opp mot et teoretisk rammeverk. Dette gjør man for å kunne utvikle kunnskap som sier noe om mer enn akkurat det som konkret framgår av empirien som er samlet inn; teori gir forskeren en modell for eller tenkning om forholdet mellom den empiriske enheten og den større helheten. Teoretiske forklaringsmodeller ligger på tre ulike nivåer: De er orientert mot å gi forklaringer som ligger på individnivå, gruppenivå og samfunnsnivå. Forholdet mellom kjønn, makt og rett kan undersøkes på alle disse tre nivåene, og alle er relevante for å undersøke rettens funksjon og innhold.

13.2.2 Kjønn og makt

Hva er konsekvenser av at folk klassifiseres og møtes av andre på bakgrunn av kjønn? Kjønn er en grunnleggende egenskap ved *alle* mennesker. Det kan forstås som en kroppslig, rettslig og sosial størrelse. Det dreier seg om konsekvenser som kan være individuelle, kulturelle eller

6 Se Eva-Maria Svensson «Feministisk rettsfilosofi», kapittel 12, og Jukka Mähönen «Kjønnsperspektiv i rettsøkonomi», kapittel 14 i denne boken.

7 Se f.eks. Anniken Sørli, «Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Childrens's Perspective», i Anne Hellum (red.), *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*, Routledge 2017, s. 77–103.

8 For en innføring, se May-Len Skilbrei, *Kvalitative metoder. Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon*, Fagbokforlaget 2019.

strukturelle. Alle disse aspektene ved hvordan kjønn erfares og påvirker individuelle handlinger og offentlige beslutninger i dagens Norge, er relevante når vi skal forstå forholdet mellom kjønn, makt og retten.

Kvinneretten har vært særlig fokusert på to aspekter ved forholdet mellom kjønn og makt. Det første er hvordan rettsregler, som presenteres som allmenne og nøytrale, kan ha ulike virkninger for kvinner og menn, heterofile og lesbiske eller transpersoner, og hvordan dette henger sammen med og er med på å videreføre skjeve maktforhold. Dette handler om hvordan retten gjennom sitt innhold og sin form bidrar til å opprettholde fordelingen av makt mellom og innen ulike grupper, særlig ulikheter i samfunnsdeltakelse og tilgang på økonomiske og rettslige ressurser.

Det andre aspektet er hvordan retten fungerer som et ledd i kjønnets maktutøvelse. Thomas Mathiesen retter i sin analyse av forholdet mellom rett og makt oppmerksomheten mot to dimensjoner, retten som makt og retten som motmakt.⁹ Maktforskeren Steven Lukes bruker henholdsvis begrepene *makt over* og *makt til* om disse to sidene av makt.¹⁰ I dette kapittelet ser vi retten som en form for maktutøvelse. At rett handler om makt er særlig tydelig der retten direkte eller indirekte skaper kategorier som er avgjørende med hensyn til rettigheter og plikter for kvinner, menn, heterofile, homofile og transpersoner. Samtidig kan retten brukes som redskap til å endre regler og praksiser som påvirker den kjønnete fordelingen av makt og ressurser i samfunnet. Debatten om legalstrategiers¹¹ muligheter og begrensninger må altså også forstås i et kjønnsperspektiv.

13.2.3 Hva er rett og hva er kjønn?

Tradisjonell rettsvitenskap retter fokus mot rettssystemet (internasjonale konvensjoner, nasjonale lover, dommer og forvaltningspraksis). I studier av hvordan kjønn påvirker rettens utvikling og håndheving, rettes

9 Mathiesen 2011, s. 142–143.

10 Steven Lukes, *Power: A Radical View*, 2. utgave, Red Globe Press 2005.

11 Legalstrategier er når bevegelser, pressgrupper og organisasjoner bruker rettslige midler for å fremme sine politiske mål. Om legalstrategier, se Mathiesen 2011, s. 176–210.

oppmerksomheten mot samspillet mellom lovgivning og sosiale og kulturelle normer som finner sted innenfor konteksten av rettslige eller sosiale institusjoner som familien, arbeidsplassen eller ulike organisasjoner. Når vi snakker om «retten» her er det ikke som et sammenhengende og ensartet normsystem som håndheves gjennom formelle rettslige institusjoner. Her ses retten som en prosess hvor sameksisterende rettslige, sosiale og kulturelle normer mobiliseres av aktører for å forsvare ulike interesser på ulike sosiale og rettslige arenaer. Utkommet av dette samspillet betegnes som rettslig pluralisme.¹²

En pluralistisk rettsforståelse er av stor betydning for å forstå forholdet mellom kjønn, makt og rett i dagens transnasjonale og flerkulturelle samfunn. Dette henger sammen med at rettens subjekter ofte har tilhørighet i flere grupper som opererer med ulike normer og forventninger. For å forstå minoriteters rettsstilling er det for eksempel viktig å se på samspillet mellom deres rettigheter som norske statsborgere og som medlemmer av ulike etniske, sosiale og religiøse grupper som har sine egne interne regler for hva personer med ulike kjønn eller seksualiteter skal, kan og bør gjøre.¹³ Det er i en slik sammenheng ikke gitt at lovgivning og politikk som har som formål å skape kjønnslikestilling gir samme utslag for alle. Det betyr at å forholde seg til de store generelle og endimensjonale kategoriene «kvinner» og «menn» når man skal undersøke forholdet mellom kjønn, makt og rett, ikke er tilstrekkelig.

Et sentralt begrep når det gjelder å forstå hva personers sammensatte identiteter og tilhørigheter betyr for deres rettslige og samfunnsmessige stilling, er interseksjonalitet. Dette begrepet ble introdusert av den afrikansk-amerikanske juristen Kimberlé Crenshaw for å fange måten ulikhetsskapende mekanismer og diskriminering på ulike grunnlag som kjønn, rase og klasse virket sammen.¹⁴ Crenshaw tok utgangs-

12 Anne Griffiths, «Legal Pluralism», i Reza Banakar og Max Travers (red.), *An Introduction to Law and Social Theory*, Hart Publishing 2002, s. 289–310.

13 Om bruken av rettslig pluralisme som analyseredskap i skandinavisk og afrikansk kontekst, se Anne Hellum, «Legal Pluralist Perspectives in Scandinavian and African Women's Law», i Knut-Erich Papendorf, Anne Hellum og Stefan Machura (red.), *Eugen Ehrlich's Sociology of Law*, LIT Verlag 2014, s. 95–114.

14 Kimberlé Crenshaw, «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics», *University of Chicago Legal Forum*, vol. 1989, nr. 1, 1989 s. 139–167.

punkt i observasjonen om at man når man (i amerikansk kontekst) snakket om kvinner, snakket man vanligvis om hvite kvinner, og når man snakket om svarte, snakket man om som oftest om svarte menn. Ifølge Crenshaw er det de mest privilegerte innad i hver kategori som får forrang, og som derfor best får sine interesser ivaretatt. I dette tilfellet betød det at svarte kvinners interesser verken ble ivaretatt av kvinnebevegelsen, anti-rasistiske organisasjoner eller rettsvesenets behandling av diskrimineringsaker.¹⁵

Begrepet interseksjonalitet kan hjelpe oss å forstå kontekster hvor rettighetene til personer som tilhører flere utsatte grupper ikke blir fanget opp, eller hvordan privilegerte posisjoner skapes gjennom kombinasjoner av identiteter. En viktig innsikt som følger av interseksjonalitet som perspektiv, er at en identitet som kan gi en svak posisjon på én samfunnsarena, kan styrke posisjonen på en annen (Mens Hans Kristian kommer dårligere ut når det gjelder barnefordelingssaker enn Natasha, er sjansen stor for at han som mann får høyere lønn som forretningsadvokat). Senere har begrepet blitt brukt i empirisk forskning og teoriutvikling for å fange opp hvordan ulike samfunnsmessige mekanismer eller prosesser virker sammen, ikke bare i spørsmål om rettigheter og diskriminering, men også for å undersøke maktmekanismer, ressursulikhet og identitet i samfunnet.

I norsk sammenheng har begrepet blitt brukt i diskusjoner om rettsvern og diskrimineringsvern som tar hensyn til samvirke mellom flere identitetsmarkører – for eksempel kjønn, etnisitet, alder, funksjons- evne, geografisk opprinnelse, og kropp.¹⁶ Her har samspeillet mellom norsk rett og ulike sosiale, kulturelle og religiøse normer betydning for individers stilling. Det er ofte snakk om situasjoner der intensjonene bak kjønnsnøytralisert lovgivning og politikk møter sosiale og religiøse

15 Se Ronald Craig, «Systemisk diskriminering i arbeidslivet og proaktive forpliktelser – et komparativt perspektiv», i Anne Hellum og Kirsten Ketscher (red.) *Diskriminerings- og likestillingsrett*, Universitetsforlaget 2008, s. 357–376 og s. 364–365.

16 Solveig Laugerud, «Common sense, (Ab)normality and bodies in Norwegian rape verdicts», *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 28, nr. 1, 2020, s. 18–29. DOI: <https://doi.org/10.1080/08038740.2019.1697748>; Mali Gulbrandsen Asmyhr, «Aktivitets- og redegjørelsesplikten sett i et interseksjonelt perspektiv», i Anne Hellum og Julia Köhler-Olsen (red.), *Like rettigheter og ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*, Gyldendal 2014, s. 197–218.

normer som vektlegger forskjeller mellom kvinner og menn. Eksempler på dette er diskusjoner om bruk av religiøse hodeplagg og kjønnssegregering i skolen og i organisasjonslivet.

13.2.4 Sentrale begrepspar: privat/offentlig, autonomi/beskyttelse og individ/struktur

Tre begrepspar er særlig nyttige i analysen av forholdet mellom kjønn, rett og makt. Dette er:

- forholdet mellom den private og den offentlige sfære
- forholdet mellom autonomi og beskyttelse
- forholdet mellom individ og samfunn

Begrepsparet offentlig/privat viser til hvordan lovgivning og håndheving forholder seg til grensen mellom den sfære som individer har en rett til å hegne om som privat, og den sfære der det offentlige har en rett og plikt til innsyn og til å gripe inn i. Denne grensen er fundamental for en rettsstat,¹⁷ men den er ikke absolutt, den utvikler seg over tid. De siste 40 årene har det skjedd store endringer i hva som i henhold til sosiale og rettslige normer regnes som privat. Et eksempel på dette er at forholdet mellom foreldre og barn er regulert annerledes nå enn tidligere, hvor det fram til 1972 var slik at foreldrene hadde stor makt til å selv bestemme hvilke virkemidler de brukte i barneoppdragelsen, inkludert fysisk avstraffelse. I dag gjelder straffelovens forbud mot vold også vold i familien. Mens samboerskap var forbudt fram til 1972, er samboerskap i dag ikke bare tillatt, men er i mange sammenhenger sidestilt med ekteskap. Indre forhold i trossamfunn var inntil 2010 unntatt fra diskrimineringsvernet. Likestillings- og diskrimineringsloven som ble vedtatt i 2017 gjelder på alle samfunnsområder, men skal ikke håndheves i familieliv og

17 Rebecca Johnson, «Gender, Race, Class and Sexual Orientation: Theorizing the Intersections», i Gayle MacDonald, Rachel L. Osborne og Charles C. Smith (red.), *Feminism, Law, Inclusion: Intersectionality in Action*. Sumach Press, 2005.

personlige forhold.¹⁸ Hvor skillet settes mellom det offentlige og private er derfor viktig for rettigheter og beskyttelse.

Et beslektet begrepspar er forholdet mellom autonomi og beskyttelse. Dette begrepsparet er forbundet med grensedragningen mellom offentlig og privat og mellom individet og samfunnet. Det kommer til uttrykk gjennom to ulike prinsipper for lovgivning, som vernet av henholdsvis «retten til» og «frihet fra». Mens noe lovgivning har som målsetting å etablere rettigheter og frihet for individet, handler annen lovgivning om å beskytte individer mot andres handlinger i det private eller det offentlige rom. Krisesenterlova fra 2009 viser hvordan prinsippet om frihet fra vold i personlige relasjoner i dag kommer til uttrykk gjennom en rett til krisesenteropphold for kvinner, menn og barn som utsettes for vold i hjemmet.¹⁹

Det tredje sentrale begrepsparet er individ og samfunn. Individet er ikke en frittstående enhet, men et resultat av at personlige forutsetninger og ressurser utvikles eller hemmes i den samfunnsmessige konteksten individet befinner seg i. Forholdet mellom individet og samfunnet – og hva som vektlegges som viktigst – er også politisk og ideologisk. I kollektive rettighetskamper, enten det er snakk om kvinnebevegelsen, anti-rasisme, LHBTQI-bevegelsen²⁰ eller andre, må nettopp hensynet til den enkelte vektes opp mot hvilke prioriteringer som vil være bra for gruppen som helhet.

18 En analyse av debattene om likestillings- og diskrimineringslovens håndheving finnes i Anne Hellum og Vibeke Blaker Strand, *Likestillings- og diskrimineringsrett*, Gyldendal 2022, se kapittel 4.

19 Anne Hellum, «Mellom kjønnsespesifikk og kjønnsnøytral rettighetsfesting: Krisesenterloven», i Ingunn Ikdahl & Vibeke Blaker Strand (red.), *Rettigheter i velferdsstaten. Begreper, trender, teorier*. Gyldendal Juridisk, 2016 s. 203–225.

20 Dette akronymet brukes ofte i dag for å romme rettighetskamper og identitetskamper for lesbiske, homofile, bifile, transpersoner, personer som regner seg som *queer*, eller det som ofte kalles 'skeive' på norsk, og intersex-personer, dvs. personer som ved fødselen har en uklar kjønnsidentitet.

13.3 Feministisk teori: noen sentrale perspektiver på retten og dens virkninger

I det følgende bruker vi norsk og internasjonal feministisk teori for å illustrerer ulike forklaringsmodeller som blir brukt for å undersøke forholdet mellom kjønn, makt og rett.²¹ Forfatterne vi har valgt ut skriver innenfor tre svært ulike jurisdiksjoner med ulike samfunnsmodeller (Norge, Storbritannia og USA). Bidragene deres har allikevel hatt stor innflytelse på feministisk rettstenkning både globalt og her hjemme. Videre utgjør de viktige referansepunkter for både kvinneretten og for retts sosiologisk, kriminologisk og kvinnerettslig forskning om kjønn, rett og makt.

Disse teoriene er valgt ut fordi de er ulike i om de vektlegger rettens potensial («rettsoptimisme») eller dens begrensninger og farer («rettspesimisme»). De reflekterer også ulike syn på hvilke funksjoner retten ivaretar; om den er et uttrykk for samfunnsmessig konsensus og som sådan fungerer som samfunnslim, eller om den er et uttrykk for interessekonflikt, hvor rettens (og juristenes) funksjon er å opprettholde privilegier i samfunnet. Disse ulike forklaringsmodellene har både fellestrekk og viktige forskjeller seg imellom. De er ikke gjensidig utelukkende, men er perspektiver som kan brukes til å belyse ulike sider av forholdet mellom kjønn, makt og retten. Det er viktig å ha for øye at disse teoriene utgjør idealtypiske måter å forstå retten på som er utviklet under ulike historiske, sosiale, økonomiske og rettslige forhold. Etter å ha presentert dem ser vi kort på hvordan disse forklaringsmodellene snakker til hverandre.

13.3.1 Tove Stang Dahl

Den norske juristen Tove Stang Dahl har hatt stor betydning for utvikling av forståelsen av forholdet mellom kjønn, makt og rett i en norsk kontekst. Hun er spesielt kjent for å ha vist hvordan møtet mellom en rett som framstår som kjønnsnøytral på papiret og en kjønn virkelighet

²¹ For et bredere spekter teorier og deres betydning for forskningsfeltene kvinnerett og kjønn og rett i Norden, se Eva-Maria Svensson, «Feministisk rettsfilosofi», kapittel 12 i denne boken.

har fått ulike virkninger for kvinner og menn.²² Stang Dahl tok i sin analyse av forholdet mellom retten og samfunnet utgangspunkt i empiri om kvinners og menns ulike levekår. Hun videreutviklet på denne måten den empiribaserte norske retts sosiologitradisjonen som ble etablert av forskere som Vilhelm Aubert og Thomas Mathiesen. Fordi hun fokuserte på virkningen av rettsregler, *law in action*, brukte hun kilder som familiepraksis, retthjelpspraksis og forvaltningspraksis. Disse kildene ga, til forskjell fra kilder som lovttekster og høyesterettspraksis, innblikk i den praktiserte rett.²³ Som et ledd i å endre retten tok Stang Dahl utgangspunkt i kvinnerettslige hensyn som frihet, likhet, selvbestemmelse og integritet. Disse verdiene ble gitt et innhold som bygget på empiri om kvinners problemer, ønsker og behov. De sto sentralt både i fortolkningen, kritikken og endringen av gjeldende rett.²⁴

Stang Dahl var opptatt av å undersøke hvordan retten bidro til å skape og opprettholde ulikhet mellom menn og kvinner i samfunnet. Hun tok utgangspunkt i situasjonen til ulike kategorier kvinner med fokus på hva de som gruppe hadde til felles i motsetning til menn. Stang Dahl la derfor ikke vekt på forskjeller mellom kvinner i utsatthet og tilgang til ressurser, men i stedet hva ulike sosiale normer for menn og kvinner betød for håndhevingen og virkningen av rettsregler.

Denne forskningen hadde betydning for forholdet mellom kjønn, makt og rett på flere måter. Kunnskap om den «nøytrale rettens kjønnskveje virkninger» bidro for det første til å avdekke det som i maktforskningen betegnes som usynlig makt. For det andre bidro den med kunnskap som var relevant for å endre retten – både lovgivning og praksis. Stang Dahls analyse bygget på en antakelse om at kunnskap om rettens kjønnskveje virkninger kunne bidra til å motvirke ulikhet, og utgjorde en form for mektiggjøring. Hun så med andre ord retten som en form for motmakt som kan brukes av kvinner i kampen for likhet og rettferdighet. Denne forståelsen av forholdet mellom rett og makt har mye til felles med

22 Tove Stang Dahl, «Innledning til kvinneretten», i Tove Stang Dahl (red.), *Kvinnerett I*, Universitetsforlaget 1985, s. 15–106.

23 Dahl 1985, s. 55–80.

24 Dahl 1985, s. 81.

Mathiesens analyse av retten som en form for motmakt som blant annet bygger på Max Webers maktteori.²⁵

Gjennom måten hun satte kvinners erfaringer og kjønnede konsekvenser av rettslig praksis på kartet, fikk Stang Dahl stor betydning for kvinneverettslig forskning som har hatt som formål å endre lovgivning slik at den bedre reflekterer kvinners liv og behov, blant annet familie Lovgivning, arbeidslivslovgivning, trygdelovgivning og likestillingslovgivning.

13.3.2 Carol Smart

Den britiske sosiologen Carol Smart har forsket på forholdet mellom kjønn, makt og britisk rett gjennom studier av både straffelovgivning og sivillovgivning innen områder som vold, prostitusjon, skilsmisse og barnefordeling.²⁶ Smart var mer opptatt enn Stang Dahl av hvordan retten strukturerer erfaringer og former sosiale normer, heller enn omvendt. Smart undersøker hvilke forståelser av kjønn som kommer til uttrykk i engelske lovtekster, dommer og forarbeider. Hun utvikler på denne bakgrunn en teori om hvordan retten utgjør en form for kunnskap som skaper vår forståelse av kjønn. Hvorvidt og i hvilken grad teori, som bygger på en konservativ engelsk *common law*-tradisjon, er relevant for forståelsen av forholdet mellom kjønn, makt og rett i konteksten av den «kvinnevennlige» norske velferdsstatens lovgivningspolitikk, er omstridt.²⁷

Smart tar utgangspunkt i det faktum at retten opprinnelig ble skapt av menn for å løse konflikter mellom menn. Dette skyldes at kvinner langt senere enn menn fikk status som for eksempel borgere, arvtakere og eiere. Smart hevder at dette utgangspunktet er noe som har konsekvenser også for nyere engelsk rett. Hun er derfor ganske pessimistisk i synet på hva retten kan gjøre for å sikre likhet, autonomi og beskyttelse for kvinner. Hennes argument er at kvinners livserfaringer og behov skiller seg fra menns på sentrale områder, og at det at retten grunnleggende er

²⁵ Mathiesen 2011, s. 142.

²⁶ Carol Smart, *Feminism and the power of law*, Routledge 1989.

²⁷ Tove Stang Dahls teori om kjønn, makt og rett stod på skuldrene av Helga Hernes tese om den kvinnevennlige velferdsstaten. Se Helga Hernes, *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*, Norwegian University Press 1987.

organisert rundt menns behov, betyr at kvinners interesser ikke ivaretas tilstrekkelig. Det handler for eksempel om at retten har som utgangspunkt at individer *kan* handle autonomt, og ikke i stedet legger vekt på kontekstuelle faktorer som former hva individer velger. Videre viser hun til at læren om hvilke kilder som regnes som autoritative, ikke fanger opp empiri om kvinners virkelighet. Ikke minst handler dette om hvordan man i engelsk rett prioriterer individet og de hendelsesnære forholdene en handling har funnet sted under. Dette innebærer, i henhold til Smart, at kulturelle og strukturelle årsaker til for eksempel et overgrep, ikke anses rettslig relevante. I engelsk rettslig kontekst har kvinners vitnemål telt lite, og rettens aktører har hovedsakelig vært menn. Smart argumenterer for at denne (engelske) arven har konsekvenser for hvordan kvinner behandles som fornærmede i for eksempel straffesaker.²⁸

Smart har med andre ord forsket på hvordan ulike rettslige teknikker systematisk avskjærer kunnskap om rettens kjønnete konsekvenser, både individuelt og strukturelt. Hun kombinerer kunnskap om ulikheter mellom menns og kvinners erfaringer og ressurser med Michel Foucaults teori om vitenskapen som et maktbevarende kunnskapssystem. Hun mener at rettslig maktutøvelse ikke skjer gjennom rettslige institusjoner som politi og rettsvesen, men i form av et rettslig kunnskapssystem som diskvalifiserer andre former for erfaring og kunnskap.²⁹ Smarts perspektiv er derfor et konfliktperspektiv, hvor retten først og fremst ses på som et system som ivaretar menns behov og beskytter deres privilegier.

Smart har hatt stor betydning for utviklingen av rettssosiologisk og kriminologisk forskning på forholdet mellom kjønn, makt og rett, spesielt hvordan hun retter søkelys på systemiske overordnede utfordringer som noe som peker ut over enkeltindividers handlinger og motiver. Rettssosiologisk og kriminologisk forskning er typisk opptatt av hvordan forståelsen av et fenomen, reflektert i hvilke begreper som brukes og hvordan grenser trekkes opp, har konsekvenser både for hva samfunnet finner straffeverdige og for hvordan rettsregler implementeres. Dette

28 Norge er det eneste land i verden som har 50/50 fordeling mellom kjønnene når det gjelder meddommere (og tidligere i juryen).

29 Smart 1989, s. 9–11.

medfører en kritikk mot troen på at rettslige virkemidler (alene) kan løse komplekse sosiale problemer.

13.3.3 Catharine MacKinnon

Catharine MacKinnon er en amerikansk jurist som er spesielt kjent for sin analyse av forholdet mellom lovgivning som tar utgangspunkt i idealet om frie og like individer, og patriarkalske strukturer som skaper kjønne over- og underordningsrelasjoner. Hun analyserer ulike former for vold mot kvinner og seksuell trakassering som et strukturelt og ikke et individuelt fenomen.³⁰ Selv om det er individer som krenker hverandre, viser hun til at det er en grunnleggende ulikebehandling av kvinner og menn i samfunnet som muliggjør det.³¹ I dette ligger en kritikk av liberal samtykketeori – altså enkeltmenneskets mulighet til frivillig å samtykke til å inngå i relasjoner og praksiser som potensielt er skadelige. Argumentet hennes er at ideen om et autonomt individ ikke fanger opp strukturelle forhold som for eksempel er viktige for at kvinner selger sex eller blir i voldelige forhold. MacKinnons hovedtese er at vern mot slike overgrep er avhengig av rettslig anerkjennelse av den samfunnsmessige tvangssituasjonen kvinner befinner seg i. Hvis vi bruker begrepsparene over, kan vi si at hun har vært opptatt av at rettighetsbevegelsers kamp for «frihet til» har gått på bekostning av kvinners behov for «beskyttelse fra».

MacKinnons forskning har fått stor betydning for internasjonal rettsutvikling. Hennes analyse av vold mot kvinner som en form for diskriminering fikk gjennomslag i FNs kvinnekomités definisjon av vold, trakassering og seksuell trakassering som en form for diskriminering av kvinner. Denne definisjonen har siden forplantet seg til EUs likestillingsdirektiv som omfatter kjønnstrakassering og seksuell trakassering.³² MacKinnons analyse av strukturell tvang har for eksempel fått betydning for framveksten i flere land av synet at prostitusjon som en form for vold mot kvinner. I Norge ble dette perspektivet løftet fram av kriminologene Cecilie Høigård og Liv Finstad, som brukte menns strukturelle

³⁰ Catharine A. MacKinnon, *Sexual Harassment of Working Women*, Yale University Press 1979.

³¹ MacKinnon 1979, s. 3.

³² Se Hellum og Blaker Strand 2022, kapittel 7.

maktposisjon som argument for at sexkjøp burde forbys, noe som ble en realitet i 2009.³³ Premisset at prostitusjon er en form for vold som alltid er skadelig har blitt problematisert i senere forskning. Basert på studier i ulike segmenter av prostitusjonsmarkedet har May-Len Skilbrei argumentert med at personer som selger sex kan befinne seg i svært ulike situasjoner og ha med seg ulike ressurser, og at det er like relevant å snakke om retten til å selv kunne velge å løse økonomiske utfordringer gjennom prostitusjon som det er å snakke om retten til å vernes mot prostitusjon. Mens MacKinnon mener at den grunnleggende maktstrukturen bak prostitusjon er en kjønnsmaktordning, peker Skilbrei på at prostitusjon handler om klasseforskjeller nasjonalt og global sosial ulikhet.³⁴

13.3.4 Hvordan snakker disse forklaringsmodellene til hverandre?

Skaper kjønn retten? Stang Dahls teori ser det slik at retten skapes av kjønnede individer gjennom sosial og politisk samhandling. Hun anser retten som et åpent system som på ulike måter tar inn politiske, sosiale og kulturelle endringer i samfunnet. Hun mener derfor at kvinner ved bruk av legalstrategier kan endre den asymmetriske fordelingen av makt og ressurser. Som nevnt over, støtter hun seg i dette spørsmålet på retts-sosiologisk motmaktsteori som mener retten under visse forutsetninger kan være et redskap for sosiale bevegelser som arbeider for likestilling og frigjøring. Denne antakelsen om rettens muligheter kommer til uttrykk i kvinnerettsfagets eksplisitte målsetting om å beskrive, forstå og forklare kvinners stilling i retten og samfunnet med sikte på å forbedre kvinners stilling i retten og samfunnet.³⁵

Skaper retten kjønn? Smart har en annen posisjon enn Stang Dahl. Hun mener at retten skaper kjønn gjennom rettslige konstruksjoner i juridiske tekster. Studier av kjønn, makt og rett vil, fra dette perspektivet,

33 Cecilie Høigård og Liv Finstad, *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*, Pax 1986.

34 May-Len Skilbrei, «Rettighetskamper i prostitusjonsfeltet: Hvem sin rett til hva står på spill?», i Ingunn Ikdahl og Vibeke Blaker Strand (red.), *Rettigheter i velferdsstaten. Begreper, trender, teorier*. Gyldendal 2016, s. 183–201.

35 Dahl 1985, s. 15–106.

ta utgangspunkt i juridiske tekster, ikke sosialt/politisk liv. Smart mener at den posisjonen Stang Dahl tar er naiv og undervurderer makten som ligger i den juridiske tenkemåte, særlig den engelske *common law*-tradisjonen.³⁶ En forfatter som forfølger denne tematikken i dag, er Dianne Otto.³⁷ Hun undersøker hvilken forståelse av kjønn internasjonal rett bygger på, og hun viser hvordan binære og heteronormative kjønnsforståelser videreføres i retten uten nærmere refleksjon.

Dynamisk samspill mellom kjønn og rett. MacKinnon ser på det dynamiske samspillet mellom patriarkalske kjønnsstrukturer og rettens ideal om frie og like individer. Hun hevder at det synet på individet som retten bygger på ser bort fra hvordan strukturer påvirker situasjoner og relasjoner mellom individer. Konkret betyr dette at overgrep mot kvinner legitimeres gjennom ideer om statisk samtykke, for eksempel ved prostitusjon eller seksuelle overgrep. For at retten skal kunne brukes til å endre kjønnsrelasjoner må den, i henhold til MacKinnon, ta hensyn til strukturelle ulikheter. I praksis er denne teorien i mange land (herunder Sverige og Norge) omsatt til lovgivning som bygger på en forståelse av prostitusjon som et resultat av manglende kjønnslikestilling i samfunnet og som et uttrykk for eller form for vold mot kvinner, eller lovgivning som definerer voldtekt som situasjoner hvor partene ikke eksplisitt samtykker.³⁸

13.4 Tematiske undersøkelser

Ved å ta utgangspunkt i eksempler fra tematiske områder – fra arbeids- og familieliv, seksualitet og kropp og rettighetsinformasjon og rettshjelp, vil vi rette fokus mot noen temaer/dimensjoner som er sentrale i forståelsen av forholdet mellom kjønn, makt og rett.

³⁶ Smart 1989, s. 23–25.

³⁷ Dianne Otto, «Queering Gender (Identity) in International Law», i Anne Hellum (red.) *Human Rights, Sexual Orientation and Gender Identity*, Routledge 2017, s. 23–42.

³⁸ Det har de siste tiårene vokst fram en betydelig litteratur som undersøker og analyserer levekårene til menn og LHBTQI-personer som selger sex. Denne litteraturen utfordrer hvordan feministisk litteratur analyserer prostitusjon som et uttrykk for menns makt over kvinner.

13.4.1 Likestilling, arbeid og familieliv

Å sikre like muligheter til familie- og arbeidsliv for kvinner, menn, lesbiske, homofile og transpersoner har vært en viktig kampsak for kvinnebevegelsen og seksuelle frigjøringsbevegelser, og det har etter hvert også blitt et prioritert anliggende for norske myndigheter. Store endringer, som framveksten av et mangfold av kjønns-, seksualitet- og familieformer og nye måter å balansere hus-, omsorgs- og lønnsarbeid på, har funnet sted. I det følgende skal vi se nærmere på hvordan kvinneverkrettsforskning har inngått i kampen for likhet og rettferdighet.

Historisk sett er det en tett sammenheng mellom den sosiale og rettslige reguleringen av forholdet mellom kjønn, kjønnsidentitet og seksuell orientering, familieliv og arbeidsliv. Den heterofile familien var, inntil kvinners inntreden på arbeidsmarkedet på 1970-tallet og utover, en sosial og økonomisk enhet hvor ektefellene, i form av kvinner og menn, hadde ulike rettigheter og ulike plikter. Likestillingen mellom penge-, omsorgs- og naturalforsørgelse gjorde det mulig for kvinner som ikke hadde lønnsarbeid å oppfylle underholdsplikten gjennom hus- og omsorgsarbeid eller gjennom dyrking av mat til familien. Den kjønnede arbeidsfordelingen utgjorde et viktig bakteppe for reguleringen av retten til arbeid, særlig arbeids- og lønnsvilkår og oppsigelser. Arbeidsgivere hadde en vid adgang til å forskjellsbehandle på grunnlag av kjønn fordi menn faktisk og rettslig ble ansett som familiens hovedforsørgere. Arbeidervern-lovgivningen inneholdt kjønns spesifikke beskyttelsesrettigheter som førte til at kvinner, på grunn av sin reproduktive rolle, ble skjøvet ut av arbeidslivet. Det var konflikter mellom sosiale bevegelser som var opptatt av hvordan kvinners arbeidsliv skulle reguleres. Den borgerlige kvinnebevegelsen var mot regler som skulle beskytte kvinnelige arbeidstakere. Som et ledd i å argumentere for likestilling på ulike samfunnsområder var deres perspektiv at menn og kvinner var like. Arbeiderkvinnebevegelsen ønsket regler som beskyttet kvinner som arbeidstakere, for eksempel ved at de støttet forbud mot nattarbeid for kvinner. Denne motsetningen får fram et grunnleggende interseksjonelt perspektiv; borgerlige kvinner som ikke selv måtte jobbe om natten på fabrikk, mente kvinner hadde en rett til slikt arbeid, mens kvinner som jobbet på fabrikk, ønsket å slippe de hardeste

og mest kvinnefiendtlige vilkårene.³⁹ Dette eksempelet viser også at den borgerlige kvinnebevegelsen så kvinner som autonome individer i stand til å konkurrere i et marked på samme vilkår som menn, mens arbeiderkvinnebevegelsen la vekt på at kvinners livsbetingelser skapte mer behov for beskyttelse fra markedet enn rett til å operere uten for- melle hindre i det.

Arbeidsgivers adgang til å forskjellsbehandle på grunnlag av kjønn har sakte, men sikkert blitt innskrenket – først gjennom spesifikke diskrimineringsforbud i arbeidsmiljøloven, og siden gjennom lov om likestilling mellom kjønnene fra 1978 som innførte et generelt forbud mot kjønnsdiskriminering. Det første lovutkastet, som ble lagt fram i 1974, ble møtt med sterk kritikk fra kvinneverettsforskere og kvinnebevegelse fordi det i stor grad var tuftet på et formelt likhetsbegrep som ikke var egnet til å endre strukturene som skapte og opprettholdt den kjønnskjeve makt- og ressursfordelingen i samfunnet. For at kvinner skulle få reell likestilling innen utdanning, arbeid og politikk, var det nødvendig med en lov som krevet proaktive tiltak og positiv særbehandling.⁴⁰ Et annet kvinneverettslig ankepunkt, som tok utgangspunkt i forskning som dokumenterte vold og diskriminering av kvinner i hjemmet og i religiøst liv, var at likestillingsloven ikke skulle håndheves i familielivet og at den unntok religiøse samfunn. Mens unntaket for religion i dag er opphevet, er det fremdeles slik at loven ikke skal håndheves i familielivet.⁴¹ Denne debatten, som har pågått fra 1970-tallet fram til i dag, viser muligheter og begrensninger i å bruke retten som et virkemiddel til å endre grenseoppgangen mellom hva som regnes som offentlig og hva som regnes som privat.

Et annet trekk ved rettsutviklingen på 1970- og 1980-tallet var at familie-, ekteskaps- og trygderettslig lovgivning, som var myntet på kvinner som var økonomisk avhengig av menn, ble opphevet i likestillingens

39 Gro Hagemann, *Særbeskyttelse av kvinner – arbeidervern eller diskriminering? Striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909*, Universitetet i Oslo (UiO) 1973.

40 Tove Stang Dahl mfl., *Juss og juks. En arbeidsbok for likestilling*, Pax 1975.

41 Vibeke Blaker Strand, *Diskrimineringsvern og religionsutøvelse. Hvor langt rekker individvernet?*, Gyldendal Juridisk 2012; Hege Brækhus, «Diskriminering i private og personlige relasjoner», i Eva-Maria Svensson mfl. (red.), *På vei. Kjønn og rett i Norden*, Makadam forlag 2011, s. 248–273; Hellum og Blaker Strand 2022, kapittel 4.

navn. Hvorvidt dette utgjorde en form for «frihet til» som skjedde på bekostning av kvinners behov for «beskyttelse fra», var et sentralt tema i den tids kvinnerettsforskning. En rekke kvinnerettslige forskningsarbeider advarte, med utgangspunkt i empirisk kunnskap om de skjeve maktforholdene i ekteskapet, mot å oppheve økonomiske beskyttelsesregler.⁴² Lovgivningen har, til tross for denne kritikken, blitt brukt til å gjennomføre en likestillingspolitisk uavhengighets- og arbeidslinje. Dagens likestillingspolitikk har som formål å få alle i lønnet arbeid og samtidig sørge for likedeling av hus- og omsorgsarbeidet i hjemmet. Likedeling av foreldrepermisjon gjennom kvoteordninger som gjelder for både ulikekjønnede og likekjønnede foreldre er et sentralt rettslig virkemiddel. Her ser vi at forholdet mellom individ og samfunnet blir aktualisert ved at det antas at individuelle valg om fordeling av permisjon vil kunne stå i konflikt med samfunnets overordnede mål om mer lik fordeling av omsorgsoppgaver i familien. En utilsiktet virkning av likestillingsstrategien er at omsorgspersoner har blitt en sårbar gruppe ved ansettelser, forfremmelser eller oppsigelser.⁴³ En oppgave for dagens forskere er å studere hvorvidt og i hvilken grad det styrkede diskrimineringsvernet påvirker praksis på offentlige og private arbeidsplasser.

Et viktig forskningsfelt er særlig sårbare grupper kvinnelige arbeidstakere – kvinner som arbeider i privates hjem – tidligere som hushjelper og i våre dager som au pairer. En rekke reguleringer som strekker seg fra hushjelploven på 1950-tallet til strengere regulering av au pairers arbeids- og lønnsforhold viser hvordan synet på hva som er privat og hva som er offentlig ansvar endrer seg. Hvor langt lovgivningen skal gå i å beskytte den sosialt og økonomisk svake part er et tema som står sentralt i rettsososiologisk forskning om lovers tilsiktede og utilsiktede

42 Anne Hellum, «Penger og verdighet etter ektefellelovens § 1», i Tove Stang Dahl (red.), *Kvinnerett II*, Universitetsforlaget 1985, s. 49–94; Tone Sverdrup, «Norway: Equal rights at any cost?», i Elaine E. Sutherland (red.), *The Future of Child and Family Law: International Predictions*, Cambridge University Press 2012, s. 296–329. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035194.011>.

43 Karin Widerberg, «Reformer for kvinner på mannens premisser. Den svenske lovgivningen vedrørende omsorgspermisjon for foreldre», *Jussens venner*, 1991, s. 314–322; Elisabeth Vigerust, «Vern mot graviditetsdiskriminering i arbeidsforhold», i Anne Hellum og Kirsten Ketscher (red.), *Diskriminerings- og likestillingsrett*, Universitetsforlaget 2008, s. 187–210; Hellum og Blaker Strand 2021, kapittel 5.

virksomheter, og det er nyttig å hente perspektiver derfra.⁴⁴ Et særlig godt eksempel er debatten om au pair-ordningen fortsatt bør ses som en kulturutvekslingsordning med forankring i utlendingsloven med tilhørende forskrifter om vertsfamiliens forpliktelser, eller regnes som arbeid og derfor gjøres til gjenstand for arbeidsrettslig regulering. En rekke kvinnerettslige forskningsbidrag har konkludert med at den sterke risikoen for misbruk og utnyttelse av au pairer taler for innføring av arbeidsrettslig regulering.⁴⁵ Denne forskningen viser til at au pair-ordningen ikke lenger er en kulturutvekslingsordning, men utgjør grunnlag for et omreisende sjikt av underbetalte omsorgsarbeidere fra fattige land i sør som mangler andre legale migrasjonskanaler. Dens empiriske grunnlag er blant annet rettssaker som gjelder økonomisk utnyttning av au pairer og erfaringer og undersøkelser i regi av Juridisk rådgivning for kvinner.⁴⁶ Kriminologen Ragnhild Sollund, som har undersøkt de transnasjonale familienettverkene som au pairer inngår i, viser på den annen side at au pair-ordningen også kan gi en åpning for fattige kvinner til mobilitet og inntekt, noe som bedrer mulighetene til et godt liv både for kvinnene og deres familier.⁴⁷ I Hurdalsplattformen for regjeringens periode 2021–2025, listes det å utvikle au pair-ordningen som et av tiltakene utviklet for å bekjempe sosial dumping og arbeidslivskriminalitet.⁴⁸ Selv om det er gode grunner til å tilby au pairer bedre beskyttelse, velger man nå å fjerne ordningen, framfor å revidere den og slik sørge for en trygg

-
- 44 Vilhelm Aubert, Knut Sveri og Torstein Eckhoff framhevet i sin retts sosiologiske studie av hushjelploven behovet for sanksjoner ved brudd på loven, *En lov i søkelyset. Sosialpsykologisk undersøkelse av den norske hushjelplov*, Universitetsforlaget 1952. Tone Sverdrups studie *Lovvern for arbeidstakere i private hjem*, Kvinnerettslige arbeidsnotater nr. 31, Universitetet i Oslo 1984, som tok utgangspunkt i særtrekk ved arbeidsforhold i private hjem, påpekte behovet for virkemidler som var tilpasset arbeidsforholdets egenart. Mathiesen 2011, s. 89–90 framhever hvordan hushjelploven hadde ulike funksjoner; særlig kombinasjonen av en symbolfunksjon og en tilslørende funksjon.
- 45 Helga Aune og Lene Løvdal, «Au pair-ordningens rettslige konstruksjon – sårbarhet i et arbeids- og strafferettslig perspektiv», i Anne Hellum og Julia Köhler Olsen (red.), *Like rettigheter og ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*, Gyldendal 2014, s. 219–258.
- 46 Lene Løvdal, «Au-pairer i Norge. Rettigheter og rettighetsinformasjon», *JURK rapport nr. 64*, 2012. Tilgjengelig på: <https://foreninger.uio.no/jurk/publikasjoner/au-pair-rapport.pdf>.
- 47 Ragnhild Sollund, «Migrant au pairs in the Norwegian welfare state: Care chains and transnational care», *The Journal of Social Criminology*, vol. 1, nr. 1, 2009, s. 122–148.
- 48 Regjeringen. «Hurdalsplattformen. For en regjering utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet» (u.å). <https://www.regjeringen.no/contentassets/cboadb6c6fee428caa81bd5b339501bo/no/pdfs/hurdalsplattformen.pdf>.

migrasjonskanal for personer som ellers har få muligheter til å komme til Norge. Her ser vi at politikk utvikles i lys av et høyst reelt behov for bedre beskyttelse, men at denne beskyttelsen samtidig fjerner en mulighet til inntekt, mobilitet og livsutfoldelse.

13.4.2 Kropp og seksualitet

Over har vi beskrevet hvordan retten har blitt brukt som et instrument for å endre lovgivning, holdninger og praksis i samfunnet. Lover er tenkt å virke regulerende for handlinger, spesielt på områder der det kan være motstridende interesser eller motstridige tradisjoner. Retten har ikke bare en slik instrumentell funksjon, den er også ment å virke normativt. Gjennom å dra opp grensen og prioritere spesielle områder, ønsker lovgiver å bruke lovverket til å endre normer. Gjennom kriminalisering av seksuelle handlinger og situasjoner, gir ikke bare lovgiver politiet og påtalemyndigheten mandat til å gripe inn; den sender samtidig signaler om hva som er ønskelige handlinger og situasjoner. Dette er det som ofte omtales som rettens symbolfunksjon.⁴⁹ Det varierer mellom land hvor legitimt og utbredt det er å bruke lovverket på denne måten, altså å lovgi ut fra videre hensyn enn bare hva som kan håndheves konkret. I de nordiske landene har for eksempel straffeloven vært et sentralt likestillingspolitisk virkemiddel. Straffelovgivningen er ikke bare brukt for å på kort sikt forebygge og straffeforfølge handlinger, men også for å på lang sikt forme holdninger til kjønn og seksualitet.⁵⁰

Sosiale normer og praksiser har endret seg mye de siste 40 årene, ikke minst hva angår kropp og seksualitet. Individens kroppslige autonomi og seksuelle integritet vernes i dag rettslig på en annen måte enn tidligere. Homofili og samboerskap ble avkriminalisert i 1972. Norsk rett har fra 1974 anerkjent at voldtekt kan finne sted i ekteskapet. Fri abort fram til svangerskapets 12. uke ble tillatt i 1979. Denne utviklingen peker i retning av at forholdet mellom det som regnes som offentlig og det som regnes

49 Mathiesen 2011, s. 89–90.

50 Monica Burman, «Rethinking rape law in Sweden: Coercion, consent and non-voluntariness?», i Clare McGlynn og Vanessa Munro (red.), *Rethinking Rape Law: International and Comparative Perspectives*, Routledge 2010.

som privat ikke er gitt, men i stadig endring. På seksualitetens område kan man på den ene siden si at lovgivningen har blitt brukt som et virkemiddel for å endre samfunnsnormer og praksis. På den andre siden kan man si at lovgivningen først har blitt endret etter at sosiale normer og praksis allerede er etablert. Det gjelder spesielt spørsmålet om avkriminalisering av homofili og samboerskap. Høyesteretts dom, som i 1974 stadfestet at voldtekt kunne finne sted innenfor rammene av et ekteskap, må for eksempel ses i lys av at samfunnets syn på forholdet mellom menn og kvinner og mellom ektefeller hadde endret seg.⁵¹

Med disse og andre endringer ble grensen mellom hva som ble regnet som privat og hva som ble regnet som offentlig trukket opp på en ny måte. At noen har sex med noen av samme kjønn eller bor sammen med noen de ikke er gift med, ble med disse rettslige endringene ikke lenger ansett å være av offentlig interesse. Dette ble omdefinert til å tilhøre privatsfæren. Motsatt med kriminalisering av voldtekt i ekteskapet i 1974; med dette ble noe som tidligere ble sett på som privat omgjort til et offentlig anliggende.

De nordiske kvinnebevegelsene er historisk kjent for å ha en sterk allianse med og tilstedeværelse i statsapparatet. Dette betegnes av statsviteren Helga Hernes som «statsfeminisme».⁵² I tillegg til at dette handlet om innføring av regelverk og ordninger for å sikre tilstedeværelse og tilrettelegging på ulike arenaer, har kvinnebevegelsen vendt seg til straffeloven for å sikre «retten til» og «frihet fra». Med avkriminalisering av homofili, samboerskap og abort ble den kroppslige autonomien styrket, men siden har det foregått flere endringer som kan forstås som en styrking av beskyttelsen av den seksuelle integriteten, etableringen av en «frihet fra» visse handlinger. De siste tre tiårene har derfor straffeloven vært et virkemiddel for å skape beskyttelse mot handlinger som regnes som krenkende for kjønnsrelasjoner og seksuell integritet gjennom nykriminalisering

51 I 1973 tok studentene i Kvinnesaksgruppe på juss, under Hege Brækhus' ledelse, ansvar for produksjonen av Juristforeningens TV-serie «Retten er satt». Temaet, som tok utgangspunkt i en fiktiv rettsak, var voldtekt i ekteskapet. TV-saken, hvor mannen ble dømt til voldtekt, brøt den juridiske og politiske stillheten om vold mot kvinner i ekteskapet. Det ble i kjølvannet av sendingen holdt seminarer hvor en rekke høyesterettsdommere deltok. Se <https://tv.nrk.no/serie/retten-er-satt/1973/FOLA01003973>.

52 Hernes 1987.

(for eksempel strl. § 282 om mishandling i nære relasjoner og strl. § 291 bokstav b, hvor voldtekt ble utvidet til å inkludere såkalt «sovevoldtekt»), med mål om å «avnormalisere» handlinger gjennom å eksplisitt kriminalisere dem.

Den norske kvinnebevegelsen har vært sentral i å rette oppmerksomheten mot vold i nære relasjoner og slik forskyve statens ansvar.⁵³ Dette framstår som en seier for den kampen kvinnebevegelsen har ført for å vide ut, snevre inn og omdefinere samfunnets ansvar. Seksuallovbruddene er kanskje det kapittelet i straffeloven som har endret seg mest. Den største endringen har reguleringen av prostitusjon gjennomgått. I 1999, før den store seksuallovbruddsrevisjonen som ble gjennomført i 2000,⁵⁴ var det kriminalisert å selge seksuelle tjenester (gjennom en kombinasjon av løsgjengerloven § 4 og strl. (1902) § 378). Det å kjøpe seksuelle tjenester var fullt ut lovlig, og prostitusjon var definert som «utuktig erverv». I dag er det fullt ut avkriminalisert å selge seksuelle tjenester, samtidig som det i 2009 ble innført et forbud mot å kjøpe seksuelle tjenester, strl. § 316. I løpet av 20 år er altså hele problemforståelsen snudd på hodet, straffeverdigheten, i det minste i loven, er skiftet fra selger til kjøper.

Det er imidlertid også nødvendig å undersøke hva slags uintenderte konsekvenser disse endringsprosessene, som er beskrevet over, kan ha medført. Formålet med rettsprosessen er å fatte en klar avgjørelse, og som Smart viste, kan viktige nyanser bli tapt i den prosessen. Med innsikter fra Smart og MacKinnon kan vi si at ansvar, makt og relasjoner er komplekse spørsmål som ikke alltid fanges av rettens logikk.⁵⁵ For eksempel finnes det de som spør om ikke kvinnebevegelsen har vært for ukritisk overfor den alliansen med staten som ligger bak, og de straffepolitiske konsekvensene de har gitt.⁵⁶ Kristin Bumiller er en av de som har advart

53 Kristin Skjorten mfl., «Vold i nære relasjoner – et felt i bevegelse», i Kristin Skjorten mfl. (red.), *Vold i nære relasjoner: Forståelser, konsekvenser og tiltak*, Universitetsforlaget 2019, s. 13–29.

54 I 2000 gjennomgikk kapittelet en gjennomgripende endring som en oppfølging av NOU 1997: 23 *Seksuallovbrudd*.

55 Se f.eks. Sandra Walklate mfl., «Is more law the answer? Seeking justice for victims of intimate partner violence through the reform of legal categories», *Criminology & Criminal Justice*, vol. 18, nr. 1, 2018, s. 115–131. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1748895817728561>.

56 Kristin Skjorten, «Rettsoptimisme og seksualisert vold», *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, vol. 24, nr. 1–2, 1996, s. 21–39; Chloë Taylor, *Foucault, Feminism, and Sex Crimes: An Anti-Carceral Analysis*, Routledge 2019.

mot å se mer politisk oppmerksomhet og mer straff som «kvinne-vennlig» og mener at man også må se på hvordan det å vende seg til straffetretten for løsning på kompliserte problemer kan minske fokuset på å løse de underliggende problemene.⁵⁷ Straffeloven er typisk et instrument som individualiserer problemer og leter etter individers skyld. Hvordan individer handler i en kontekst av sosial ulikhet og kulturelle normer, blir ikke løst av at enkeltindivider straffes. I tillegg, hevder Bumiller, kan en ikke-intendert konsekvens av å innføre særskilte beskyttelsesmekanismer og kjønnete argumenter for straffeverdighet medføre at synet på kvinner som grunnleggende annerledes, og mer sårbare, enn menn normaliseres, eller at spesielle måter å være offer på anerkjennes, mens andre ikke gjør det.⁵⁸ Eksempelet over om uenigheter mellom ulike deler av kvinnebevegelsen i om det var mest nyttig å argumentere med likebehandling eller særbehandling av kvinner, synliggjør dette siste poenget. Samtidig viser Skilbreis kritikk av kvinnebevegelsens kamp for å stoppe prostitusjon til den motsatte posisjonen: De bakenforliggende problemene som skaper et marked for prostitusjon og som gjør at personer selger sex, blir ikke borte av at man bruker strafferetten som virkemiddel til å bekjempe det.⁵⁹ Dette har også vært et viktig argument for rettighetsbevegelsen som ofte kalles sexarbeiderbevegelsen: Feministers kamp mot prostitusjon tar levebrødet fra kvinner som er fattigere og mer marginaliserte enn dem selv.

Reguleringen av seksualitet og kropp handler ikke bare om å beskytte mot vold og skade, det handler også om å regulere reproduksjon. Den rettslige reguleringen av reproduksjonen handler om å definere når og hvordan man kan avslutte uønskede svangerskap, og den definerer hvilke kategorier ufrivillig barnløse som har rett til hvilken hjelp til å starte og gjennomføre ønskede svangerskap. Teknologiske og medisinske nyvinninger muliggjør nye former for foreldreskap som bryter med den binære og heteronormative tokjønnsmodellen. Dette gir opphav til brytninger mellom ulike forståelser av kjønn og mellom ulike rettslige verdier som

57 Kristin Bumiller, *In an abusive state. How Neoliberalism Appropriated the Feminist Movement against Sexual Violence*, Duke University Press 2008.

58 *Ibid.*

59 Skilbrei 2016.

hensynet til likhet, frihet og barnets beste.⁶⁰ Et karakteristisk trekk ved utviklingen på dette området er at nye medisinske muligheter åpner seg opp før lovgiver er klar med regulering. Dette viser det stadige behovet for empiribasert forskning om kjønn, makt og rett.

13.4.3 Rettighetsrealisering og rettighetsinformasjon

Teori og bredere samfunnsvitenskapelige perspektiver hjelper oss også til å forstå de kjønnete aspektene ved hvordan borgere forholder seg til rettsregler, institusjoner, prosesser – og til jurister. I det følgende skal vi se nærmere på forholdet mellom rettighetsrealisering, rettighetsinformasjon og rettighetsbevissthet med fokus på utfordringer som oppstår i lys av at individer har tilhørighet i ulike grupper som kan være bærere av sosiale normer som står i konflikt med hverandre og/eller med retten. Dette er et tema som reiser en rekke spørsmål om forholdet mellom den private og offentlige sfære: særlig spørsmålet om hva som skal til og hvem som har ansvaret for at rettigheter forstås og realiseres.

Rettighetsinformasjon og rettshjelp er viktige verktøy i arbeidet med å styrke stillingen til personer og grupper som av ulike grunner har utfordringer med å få tilgang til rettslige problem- og konfliktløsingsmekanismer eller velferdsytelser. Kunnskap om formelle rettigheter er nødvendig for å ha reelle rettigheter og derigjennom være en fullverdig samfunnsborger. Rettighetsinformasjon handler om å gi individer mulighet til å kartlegge sin egen juridiske posisjon for lettere å kunne hevde sine rettigheter ellers søke rettslig assistanse i form av rettshjelp. Rettshjelpsordninger bidrar med økonomisk støtte til advokat, og til å formidle juridiske tjenester.

Fra et menneskerettslig *access to justice*-perspektiv er det krav om at rettighetsinformasjon skal være forståelig, tilgjengelig og anvendelig.⁶¹

60 Anniken Sørli, «Lov om endring av juridisk kjønn, bioteknologiloven og barnelova – reproduksjon og foreldreskap i kontinuitet og endring», i Anne Hellum og Anniken Sørli (red.), *Frihet, likhet og mangfold. Kjønnsideitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst*, Gyldendal 2021, kapittel 4.

61 Tina Storsletten Nordstrøm og Anne Hellum «Innvandrerkvinner rett til rettighetsinformasjon. Fra internasjonale menneskerettigheter til norsk lovgivning, politikk og praksis», i Anne Hellum og Julia Köhler Olsen, *Like rettigheter – ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*, Gyldendal 2014, s. 357–388.

Disse kravene er utviklet i respons til forskning som viser hvordan sosiale, økonomiske, kulturelle og språklige barrierer gjør at marginaliserte og stigmatiserte grupper ikke får den beskyttelsen de har krav på.⁶² Med «forståelig» menes at informasjonen må oversettes både språklig og kulturelt. For å nå fram med informasjon kan det for eksempel være nødvendig å sammenligne rettigheter etter norsk rett med tilsvarende moralske eller religiøse normer fra mottakerens sosiale miljø. Med «tilgjengelig» menes at informasjonen må være tilgjengelig der den aktuelle brukergruppen oppholder seg – på krisesentre, i fengsel eller i egne kvinnegrupper. Med «anvendelig» menes at det må gis informasjon om hvordan man kan gå fram for å hevde sine rettigheter. Disse kravene bygger på en antakelse om at tilgang til informasjon medfører handling og endring. Et sentralt spørsmål er i denne sammenheng derfor hva som påvirker en persons og en gruppes rettighetsbevissthet. Forståelsen av dette krever innsikt i forholdet mellom kjønn, makt og rett.

I et interseksjonelt kjønnsperspektiv er det viktig å undersøke om rettslige tiltak, som har som formål å fremme lik tilgang til rettslige ressurser, har en kjønnets slagside. Å fange opp kvinner som tilhører etniske minoriteter, kjønnsminoriteter og seksuelle minoriteter er for eksempel en utfordring for Juridisk rådgivning for kvinner (JURK).⁶³ Videre vet vi at flertallet av kjønnsdiskrimineringsaker som behandles av Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda kommer fra etnisk norske kvinner med utdanning, mens flertallet av saker som gjelder etnisk diskriminering er fremmet av menn fra minoritetsbefolkningen.⁶⁴ Dette tyder på at informasjons-, veilednings- og konfliktløsningstiltak som har som formål å mektiggjøre kvinner ikke slår

62 United Nations Commission on Legal Empowerment of the Poor (UNDP). *Making the Law Work for Everyone. Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor*. 2008. https://www.un.org/ruleoflaw/files/Making_the_Law_Work_for_Everyone.pdf.

63 En beskrivelse av JURKs undersøkelser som lå til grunn for utviklingen av et rettsinformasjonsprogram som hadde ulike grupper innvandrerkvinner som målgruppe finnes i Tina Storsletten Nordstrøm, «Rettsinformasjon og rettshjelp: Virkemidler for å skape et reelt diskrimineringsvern for innvandrerkvinner», i Eva-Maria Svensson mfl. (red.), *På vei. Kjønn og rett i Norden*, Makadam forlag 2011, s. 94–115. JURKs videreføring av dette arbeidet er beskrevet i Bjørk Gudmundsdottir Jonassen, «Juridisk rådgivning for alle kvinner – et praksisbasert kvinneperspektiv», kapittel 11.

64 NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling*. Jf. situasjonen som var utgangspunktet for utviklingen av interseksjonalitetsbegrepet, Crenshaw 1989.

likt ut for kvinner og menn eller for ulike grupper kvinner. Norske myndigheters helseinformasjonstiltak i covid-19-pandemiens første fase ble kritisert for å overse forskjeller mellom kvinner fra majoritets- og minoritetsbefolkningen.⁶⁵

13.5 Oppsummering og konklusjon

Formålet med dette kapittelet har vært å gi deg som leser en grunnleggende forståelse av hvordan ulike forståelser av kjønn spiller sammen med rettslige verdier, normer og praksiser og således påvirker grunnlag for fordeling av ressurser, plikter og rettigheter. Vi har tatt fire grep her: for det første har vi brukt samfunnsfaglige perspektiv for å utbrodere den kvinnerettslige tilnærmingen. For det andre har vi presentert et sett analytiske perspektiver som kan hjelpe deg til å gjøre analyser av kjønn, makt og retten. For det tredje har vi presentert en idéhistorisk oversikt over viktige feministiske teoretikere og hvordan de snakker til hverandre. For det fjerde har vi presentert et knippe tematiske undersøkelser, hvor vi både har benyttet oss av den analytiske verktøykassen og av innsikter fra den feministiske teorien.

Forskning om forholdet mellom kjønn, makt og retten kaster viktig lys over hvordan grunnleggende rettsprinsipper som gjelder på alle retts- og livsområder – særlig retten til likhet, frihet og integritet – omsettes til praksis. Eksemplene har vist hvordan empiriske og rettslige kilder i dialog med feministisk teori, feministiske perspektiver og begreper fra samfunnsfagene kan brukes til å utvikle kunnskap som har som formål å gjøre retten bedre egnet til å fremme reell likestilling av personer som utsettes for marginalisering og forskjellsbehandling på grunnlag av kjønn, seksuell orientering og kjønnsidentitet i samspill med andre gruppekjennetegn som etnisitet, religion, klasse, funksjonsnedsettelse eller alder.

65 Se Anne Hellum mfl., *Korona, minoritetsvern og statens plikt til å gi helseinformasjon*. Rett24.no (10.04.2021). <https://rett24.no/articles/korona-minoritetsvern-og-statens-plikt-til-a-gi-helseinformasjon>.

Litteratur

- Asmyhr, Mali Gulbrandsen. «Aktivitets- og redegjørelsesplikten sett i et interseksjonelt perspektiv». I *Like rettigheter og ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*. Anne Hellum og Julia Köhler-Olsen red., Gyldendal, 2014, s. 197–218.
- Aubert, Vilhelm, Knut Sveri og Torstein Eckhoff. *En lov i søkelyset. Sosialpsykologisk undersøkelse av den norske hushjelplov*. Universitetsforlaget, 1952.
- Aune, Helga og Lene Løvdal. «Au pair-ordningens rettslige konstruksjon – sårbarhet i et arbeids- og strafferettslig perspektiv». I *Like rettigheter og ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*. Anne Hellum og Julia Köhler Olsen red., Gyldendal, 2014, s. 219–258.
- Brækhus, Hege. «Diskriminering i private og personlige relasjoner». I *På vei. Kjønn og rett i Norden*. Eva-Maria Svensson mfl. red., Makadam forlag, 2011, s. 248–273.
- Bumiller, Kristin. *In an abusive state. How Neoliberalism Appropriated the Feminist Movement against Sexual Violence*. Duke University Press, 2008.
- Burman, Monica. «Rethinking rape law in Sweden: Coercion, consent and non-voluntariness?». I *Rethinking Rape Law: International and Comparative Perspectives*. Clare McGlynn og Vanessa Munro red., Routledge, 2010.
- Craig, Ronald. «Systemisk diskriminering i arbeidslivet og proaktive forpliktelser – et komparativt perspektiv». I *Diskriminerings- og likestillingsrett*. Anne Hellum og Kirsten Ketscher red., Universitetsforlaget, 2008, s. 357–376.
- Crenshaw, Kimberlé. «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics». *University of Chicago Legal Forum* nr. 1 (1989) s. 139–167.
- Dahl, Tove Stang. «Innledning til kvinneretten». I *Kvinnerett I*. Tove Stang Dahl red., Universitetsforlaget, 1985, s. 15–106.
- Dahl, Tove Stang. «Kvinnerett som rettsvitenskap». I *Kvinnerett I*. Tove Stang Dahl red., Universitetsforlaget, 1985, s. 29–38.
- Dahl, Tove Stang mfl. *Juss og juks. En arbeidsbok for likestilling*. Pax, 1975.
- Griffiths, Anne. «Legal Pluralism». I *An Introduction to Law and Social Theory*. Reza Banakar og Max Travers red., Hart Publishing, 2002, s. 289–310.
- Hagemann, Gro. *Særbeskyttelse av kvinner – arbeidervern eller diskriminering? Striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909*. Universitetet i Oslo (UiO), 1973.
- Hellum, Anne. «Legal Pluralist Perspectives in Scandinavian and African Women's Law». I *Eugen Ehrlich's Sociology of Law*. Knut-Erich Papendorf, Anne Hellum og Stefan Machura red., LIT Verlag, 2014, s. 95–114.

- Hellum, Anne. «Mellom kjønnsnesifikke og kjønnsnøytrale rettighetsfesting: Krisesenterloven». I *Rettigheter i velferdsstaten. Begreper, trender, teorier*. Ingunn Ik Dahl & Vibeke Blaker Strand red., Gyldendal Juridisk, 2016 s. 203–225.
- Hellum, Anne. «Penger og verdighet etter ektefellelovens § 1». I *Kvinnerett II*. Tove Stang Dahl red., Universitetsforlaget, 1985, s. 49–94.
- Hellum, Anne, mfl. *Korona, minoritetsvern og statens plikt til å gi helseinformasjon*. Rett24.no (10.04.2021). <https://rett24.no/articles/korona-minoritetsvern-og-statens-plikt-til-a-gi-helseinformasjon>.
- Hellum, Anne og Vibeke Blaker Strand. *Likestillings- og diskrimineringsrett*. Gyldendal, 2022.
- Hernes, Helga. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Norwegian University Press, 1987.
- Høigård, Cecilie og Liv Finstad. *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Pax, 1986.
- Johnson, Rebecca. «Gender, Race, Class and Sexual Orientation: Theorizing the Intersections». I *Feminism, Law, Inclusion: Intersectionality in Action*. Gayle MacDonald, Rachel L. Osborne og Charles C. Smith red., Sumach Press, 2005.
- Laugerud, Solveig. «Common sense, (Ab)normality and bodies in Norwegian rape verdicts». *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* vol. 28, nr. 1 (2020) s. 18–29. DOI: <https://doi.org/10.1080/08038740.2019.1697748>.
- Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. 2. utgave. Red Globe Press, 2005.
- Løvdal, Lene. «Au-pairer i Norge. Rettigheter og rettighetsinformasjon». *JURK rapport nr. 64*. Oslo: 2012. <https://foreninger.uio.no/jurk/publikasjoner/au-pair-rapport.pdf>.
- MacKinnon, Catharine A. *Sexual Harassment of Working Women*. Yale University Press, 1979.
- Mathiesen, Thomas. *Retten i samfunnet. En innføring i rettssosiologi*. 6. utgave. Pax Forlag, 2011.
- Nordstrøm, Tina Storsletten. «Rettighetsinformasjon og rettshjelp: Virkemidler for å skape et reelt diskrimineringsvern for innvandrekvinner». I Eva-Maria Svensson mfl. red., *På vei. Kjønn og rett i Norden*. Makadam forlag, 2011, s. 94–115.
- Nordstrøm, Tina Storsletten og Anne Hellum. «Innvandrekvinner rett til rettighetsinformasjon. Fra internasjonale menneskerettigheter til norsk lovgivning, politikk og praksis». I *Like rettigheter – ulike liv. Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv*. Anne Hellum og Julia Köhler Olsen, Gyldendal 2014, s. 357–388.
- NOU 1997: 23 *Seksuallovbrudd*.
- NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling*.

- Otto, Dianne. «Queering Gender (Identity) in International Law». I *Human Rights, Sexual Orientation and Gender Identity*. Anne Hellum red., Routledge, 2017, s. 23–42.
- Regjeringen. «Hurdalsplattformen. For en regjering utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet» (u.å). <https://www.regjeringen.no/contentassets/cboadb6c6fee428caa81bd5b339501bo/no/pdfs/hurdalsplattformen.pdf>
- Sand, Inger-Johanne. *Rett, samfunn og legitimitet*. Universitetsforlaget, 2017.
- Skilbrei, May-Len. *Kvalitative metoder. Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon*. Fagbokforlaget, 2019.
- Skilbrei, May-Len. «Rettighetskamper i prostitusjonsfeltet: Hvem sin rett til hva står på spill?». I *Rettigheter i velferdsstaten. Begreper, trender, teorier*. Ingunn Ikdhahl og Vibeke Blaker Strand red., Gyldendal, 2016, s. 183–201.
- Skjørten, Kristin. «Rettsoptimisme og seksualisert vold». *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt* vol. 24, nr. 1–2 (1996) s. 21–39.
- Skjørten, Kristin mfl. «Vold i nære relasjoner – et felt i bevegelse». I Kristin Skjørten mfl. red., *Vold i nære relasjoner: Forståelser, konsekvenser og tiltak*. Universitetsforlaget, 2019, s. 13–29.
- Sollund, Ragnhild. «Migrant au pairs in the Norwegian welfare state: Care chains and transnational care». *The Journal of Social Criminology* vol. 1, nr. 1 (2009) s. 122–148.
- Strand, Vibeke Blaker. *Diskrimineringsvern og religionsutøvelse. Hvor langt rekker individvernet?* Gyldendal Juridisk, 2012.
- Sverdrup, Tone. *Lovvern for arbeidstakere i private hjem*. Kvinnerettslige arbeidsnotater nr. 31, Universitetet i Oslo, 1984.
- Sverdrup, Tone. «Norway: Equal rights at any cost?». I *The Future of Child and Family Law: International Predictions*. Elaine E. Sutherland red., Cambridge University Press, 2012, s. 296–329. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035194.011>.
- Smart, Carol. *Feminism and the power of law*. Routledge, 1989.
- Sørli, Anniken. «Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Childrens's Perspective». I *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*. Anne Hellum red., Routledge, 2017, s. 77–103.
- Sørli, Anniken. «Lov om endring av juridisk kjønn, bioteknologiloven og barnelova – reproduksjon og foreldreskap i kontinuitet og endring». I *Frihet, likhet og mangfold. Kjønnsideidentitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst*. Anne Hellum og Anniken Sørli red., Gyldendal, 2021, kapittel 4.
- Taylor, Chloë. *Foucault, Feminism, and Sex Crimes: An Anti-Carceral Analysis*. Routledge, 2019.

- United Nations Commission on Legal Empowerment of the Poor (UNDP). *Making the Law Work for Everyone. Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor*. 2008. https://www.un.org/ruleoflaw/files/Making_the_Law_Work_for_Everyone.pdf.
- Vigerust, Elisabeth. «Vern mot graviditetsdiskriminering i arbeidsforhold». I *Diskriminerings- og likestillingsrett*. Anne Hellum og Kirsten Ketscher red., Universitetsforlaget, 2008, s. 187–210.
- Walklate, Sandra mfl. «Is more law the answer? Seeking justice for victims of intimate partner violence through the reform of legal categories». *Criminology & Criminal Justice* vol. 18, nr. 1 (2018) s. 115–131. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1748895817728561>.
- Widerberg, Karin. «Reformer for kvinner på mannens premisser. Den svenske lovgivningen vedrørende omsorgspermisjon for foreldre». *Jussens venner* (1991) s. 314–322.

